MILOSAO

E DIEL
1 mars
2015

email: milosao2005@yahoo.com



Si u ndërtua BERATI i mrekullueshëm?!

Si ka qenë i ndërtuar qyteti i Beratit dhe cilat janë ndërtimet e tij më të vjetra? Si është urbanizuar qyteti dhe periudhat që kanë përcjellë këtë strukturë që sot e admirojmë para syve

V. Gordon Childe (1892-1957) ishte arkeologu më me ndikim i shekullit të XX-të. Puna e tij e hershme kërkimore në terren në 1920 përmbysi modelet arkeologjike të prehistorisë evropiane. Ai pastaj u kthye në teori e sintezë dhe për herë të parë aplikohen modelet sociale në dhënat arkeologjike lidhur me transformimet e mëdha në zhvillimin e shoqërisë njerëzore.[1] Childe mendonte se ka pasur një Revolucion Neolitik, i cili çoi në zhvillimin e bujqësisë (*Man make himself, 1936*) dhe me pas në Revolucionin Urban (*The Toën Planning Revieë, 1950*) i cili u pasua me lindjen e qyteteve. Gordon Childe paraqiti modelin 10 pikësh për ndryshimet që sjellin *"The Urban Revolution"*. Megjithëse modelet e shoqërive bashkëkohore komplekse urbane kanë pësuar progres pas formulimit të Childe, të gjithë bien dakord se ai ka hedhur bazën e shpjegimit të këtij transformimi.

Qendra Historike e qytetit të Beratit, e shpallur trashëgimi arkitektonike botërore (Ëorld Heritage), përmbledh në territorin e saj kryesisht tre lagjet më të vjetra të qytetit, lagjet Kala, Mangalem dhe Goricë. Kuptohet lehtë se lagjja më e vjetër është ajo e Kalasë pastaj sipas arsyetimit logjik vjen lagjja Mangalem poshtë në rrëzë të Kalasë dhe më vonë Gorica.

Mesazhet më të hershme që vijnë nga thellësia e shekujve janë dy çekanë të gurtë (fig.1), të gjetur në rrëzë të mureve rrethuese, të kohës së bakrit-fillimit të bronzit, kur këto metale ende nuk e kishin zëvendësuar plotësisht gurin. Këta çekanë dëshmojnë se në vitet 2600-1800 p.e.s., këtu ishte një qendër e banuar. [2]

Gjatë Epokës së Bronzit, si në periudhën e mëparshme, Evropa ishte e ndarë përtej ndërmjet një shumëllojshmërie të komuniteteve ose popujve të veçantë. Këto mund të dallohen nga njëri-tjetri nga ritet e varrimit, arkitektura, arti dhe llojet e mjeteve, armëve, enëve dhe stolive që përdorën.[3] Fakti që në Iliri kishte aglomeracione urbane, bile dhe të rëndësishme, që në gjysmën e parë të shek. IV p.e.s., lë të nënkuptohet se zanafilla e tyre duhet kërkuar më përpara, me qenë se qyteti nuk është fenomen që shfaqet menjëherë në formën e tij të përmbaruar, por është produkt i një procesi zhvillimi të gjatë historik.[4]

Që nga gjyma e dytë e shek.VII p.e.s vihen re ndryshime të rëndësishme në tiparet e fortifikimeve të lashta ilire, të cilat lidhen me fillimin e procesit të urbanizimit. Vendbanimet e fortifikuara marrin tani një funksion të ri, duke u bërë qendra të prodhimit dhe të shkëmbimit. Gjatë shek. VI-V p.e.s., numri i vendbanimeve të fortifikuara të tipit të ri rritet dhe sipërfaqja e banuar zmadhohet, duke përgatitur kushtet për kalimin në qytetet e mirëfillta si qendra të prodhimit skllavopronar. Kjo periudhë është karakterizuar për këtë arsye si protoqytetare dhe datohet për Ilirinë e Jugut dhe Epirin që nga gjysma e dytë e shek.VII p.e.s., - në gjysmën e dytë të shek.V p.e.s., kur dalin qytete të mirëfillta të tipit Amantie.[5]

Vendbanimi protoqytetar i Beratit është klasifikuar në grupin e dytë të vendbanimeve protourbane të mbrojtura, jeta e të cilave zhvillohet në një terren të mbrojtur natyror, të pafortifikuar.[6] Gjetjet e disa fragmenteve të pakta qeramike nga Hëna Spahiu në Pikën B në shtresën e pestë kulturore lidhen me periudhën e parë të banimit në këtë kala (shek.VII-V p.e.s). Së bashku me to u gjetën dy pjesë suvaje prej balte me gjurmët e thuprave të pareteve të kasolleve.[7] Gjurmë të zbehta, jo dhe aq të sigurta, të një muri me blloqe të papunuara, të shtyjnë të mendosh se në këtë kohë, në kodrën ku u zhvillua më tej qyteti, lindi një vendbanim i fortifikuar. Zhvillimi i mëtejshëm ekonomik dhe shoqëror i krahinave përreth, i Myzeqesë, i Mallakastrës dhe i luginës së Osumit, solli lindjen e njëpasnjëshme të një vargu qytetesh antike, të Apolonisë në vitin 588 p.e.s., të Nikaes në shek.V p.e.s., dhe në shek. IV p.e.s., të Bylisit të Dimalit të qyteteve Cakran e Margëlliç dhe të një sërë qytetesh të vogla. Pikërisht nga mesi i këtij shekulli u rrethua me mure të fuqishme me blloqe të latuara edhe kodra në të djathtë të Osumit. Lindi kështu qyteti i fortifikuar, me një sipërfaqe 9,60 ha.[8]

Kur flasim për qytete në viset e Ilirisë jugore, ne kemi parasysh jo çdo qendër të fortifikuar më mirë, por vetëm vendbanime, të cilat, pavarësisht nga sipërfaqja që zënë, shprehin praninë e një bashkësie të organizuar qytetare me funksione ekonomike dhe marrëdhënie sociale tipike urbane me mënyrë të re jetese, me një organizim të veçantë politiko-administrativ etj. Vendbanime me tipare të tilla urbane ka pasur në trevat e Ilirisë së Jugut dhe këto nuk kanë qenë të pakta. Të tilla ishin Scodra, Lisi, Dimali, Bylisi, Amantia, Antipatrea, Pelioni, e shumë të tjera, emri antik i të cilave ende nuk dihet me siguri.[9] Mbijetesa e plotë e urbanizmit ishte e lidhur dukshëm me vazhdimin e një ekonomie të parasë dhe tregtisë.[10]

→ Vijon në faqen 16

Me rastin e 70-Vjetorit



Një nderim për Xhevahir SPAHIUN

Nga Arian Leka

Me kalimin e viteve, Xhevahir Spahiu është shndërruar gjithmonë e më shumë në një poet të brendshëm, nga ai lloj i veçantë krijuesi që ujërat dhe dallgët e të folurës së përditshme i kthen në dritë poezish. I ngjashëm, por jo krejt njëlloj, me atë që mbështet veshin pas tokës për të dalluar lëkundjet, ky poet mbërthen kryet pas gjoksit, në përgjim të ndjenjës njerëzore. Mes tyre ai ka veçuar gjithmonë njërën - Dashurinë, e cila te ky poet nuk është e vetme dhe njëfarëshe. Prej formave të pafundme të dashurisë, poezia e Xhevahir Spahiut shndërrohet në joshje, që nxit dhe grish. Poeti, njëlloj si në fillesën e marrëdhënies, gjen vendin në botë. Poezia rifiton vlerën e harruar. Ajo mund të ndihmojë sërish. Dikush kapërcen vetminë. Dikush gjen fjalën e duhur mes fjalëve të humbura. Një tjetër mban mend vargje të kthjellët, të fuqishëm, plot tingull dhe kuptim, ashtu siç i ndeshim në poezinë e Xhevahir Spahiut. Falë origjinalitetit, kjo poezi na shtyn të besojmë se çishte e poetit është bërë tashmë dritë brenda atij që lexon apo mban vesh ato fjalë.

Redaktor: Ben Andoni; Grafika Artan Buca 171

Në këtë numër: Xhevahir Spahiu, Eda Derhemi, Genc Samimi, Dritan Çoku, Kujtim Dashi, Arian Leka, Mimoza Erebara dhe Ervis Martani

RESTAURIM

Si ka qenë i ndërtuar qyteti i Beratit dhe cilat janë ndërtimet e tij më të vjetra? Si është urbanizuar qyteti dhe periudhat që kanë përcjellë këtë strukturë që sot e kemi para syve. Qendra Historike, e shpallur trashëgimi arkitektonike botërore (World Heritage), përmbledh në territorin e saj kryesisht tre lagjet më të vjetra të qytetit, lagjet Kala, Mangalem dhe Goricë. Kuptohet lehtë se lagjja më e vjetër është ajo e Kalasë pastaj sipas arsyetimit logjik vjen lagjja Mangalem poshtë në rrëzë të Kalasë dhe më vonë Gorica. Elementë të ndryshëm të këtij evoluimi mundohen të nxjerrin në argumentet e tyre studiuesit tanë...



Fig. 1



Fig. 2

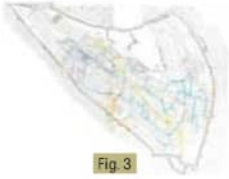


Fig. 3

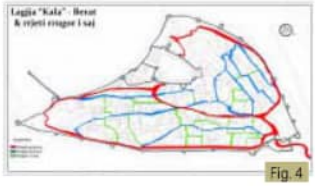


Fig. 4

Urbanistika dhe arkitektura e qendrës historike të Beratit

Vështrim i përgjithshëm mbi urbanizimin e qytetit

Nga Ing. Restauratorë Genci SAMIMI
& Dritan ÇOKU

Vijon nga faqja 1

Në gërmimet e bëra në pikën "F", në kuadratet I, II dhe III u zbuluan disa trakte muresh që dikur mbyllnin mjediset e ndonjë godine me karakter shoqëror ose privat. Teknika e ndërtimit të mureve, përmasat e tullave, materiali arkeologjik dhe monedha e Anastasit të I i lidhnin rrënojat e kësaj godine dhe mjediset rreth saj me kohën antike të vonë (shek.IV-VI).[11]

Gjatë shek.XII-XIV, qytetit shqiptar njohu një rritje të vazhdueshme si pasojë e zhvillimit të forcave prodhuese. Në këtë kohë qyteti ishte një qendër zejtaro-tregtare, e cila kryente dhe funksionin e tregut për krahinat përreth.[12] Ndërtimet përgjithësisht dilnin drejtpërdrejt në rrugë, oborret thuajse mungonin, ose ishin tepër të vegjël. Zgjerimi i qytetit çonte shpesh dhe në ndërtime fare pranë, apo dhe mbështetur mbi mure rrethues. Nuk mungonin dhe ndërtimet shoqërore. Në pjesën më të mirë të qytetit, zakonisht në zonën më të lartë, ndërtonin shtresat e pasura. Qyteti në zhvillimin e tij, nuk paraprihet nga planifikimi. Në vitin 1280 flitet për një lagje të jashtme në Berat, siç duket këtu kemi të bëjmë me ansamblin në perëndim të kalasë. Në mesin e shek.XV, lagjet e jashtme të Beratit kanë qenë të fortifikuara.[13]

Shek. XVII përbën një etapë të me rëndësi në zhvillimin e qytetit shqiptar, i cili hyn në rrugën e rritjes dhe forcimit ekonomik. Shtrirja e tij, në disa qendra të rëndësishme si Berati, Gjirokastra, Elbasani etj, kishte arritur thuajse atë, që u ruajt pak a shumë dhe gjatë shek.XVIII-XIX, natyrisht me një dendësi më të vogël ndërtimesh. Pra qyteti kishte marrë fizionominë urbanistike që u ruajt në tiparet thelbësore dhe në shekujt pasues, duke qenë urbanistika për vet natyrën e saj elementi konservator, në krahasim me arkitekturën e ndërtimeve qytetare dhe veçanërisht banesës si elementi mbisundues i tyre.[14] Që nga viti 1800 procesi i urbanizimit ka lëvizur me shpejtësi në të gjithë botën, dhe kulmi nuk është ende në horizont.[15] Shek.XIX shënon një rritje të mëtejshme të qytetit shqiptar. Në Berat ka një intesintet të madh të veprimtarisë ndërtimore, sidomos në gjysmën e dytë të shek.XIX.

Përshkrimi topografik

Kalaja e Beratit ka specifikën e saj në realizimin urbanistik dhe arkitektonik sepse ajo shtrihet mbi sipërfaqen prej 9,6 ha të një kodre në formë trekëndore me kurriz në mes ku kulmin e saj e arrin në kullën me nr.13 në lartësinë 285 m nga niveli i detit. Lartësia e oborrit të hyrjes për në kala nga niveli i detit arrin lartësinë 243.8 m, pragu i portës së parë të hyrjes 240 m dhe është lartësia më e ulët nga niveli i detit. Brenda rrethimit me mur të kalasë ka dhe një vend më të ulët 243,8 nga niveli i detit, ku mblidhen të gjithë ujrat e shiut. Ky vend është në afërsi të portës Lindore të kalasë drejtuar nga mali i Tomorit dhe është lartësia më e ulët e kësaj kodre brenda rrethimt me mur guri të kalasë nga niveli i detit. (fig.2). Nga lartësia më e madhe pjerrësia e kalasë zbret në mënyrë të butë, kjo ka lejuar ndërtime në terren të pjerrët si nga ana lindore ashtu dhe ajo veri-perëndimore ndërsa në drejtimin jugor ajo bie thikë (fig.3).

Rrjeti rrugor

Zgjidhja urbanistike, rrjeti rrugor i lagjes Kala është pak më i ndryshëm nga ajo i lagjes Mangalem dhe Goricë, kjo për arsye se kodra e kalasë ka dy pjerrtësi rënie terreni, ndërsa dy lagjet e tjera janë realizuar në një rënie pjerrësie terreni. Dy lagjet e tjera shtrihen në shpatin e malit të Gorricës dhe poshtë kodrës së Kalasë ku ndërmjet tyre kalon i famshmi lumi Osum. Shkenca e urbanistikës përmbledh në zgjidhjen e saj një numër të pa kufizuar problematikash serioze ku ndërthuren ndërmjet tyre mjaft filozofi të thella dhe të gjera, nga më të ndryshmet në mënyrë të tillë që të arrihet qëllimi kryesor parësor, për të bërë sa më të jetueshëm jetën e banorëve. Qysh në periudhën e hershme zgjidhja urbanistike duke përdorur rrjetin e rrugëve ortogonale ka qenë më e preferuara. Po të shikojmë edhe sot shumë qytete që shtrihen në terrene të rrafshta apo edhe në kodra të ulëta sidomos në kontinentin amerikan kanë zgjidhje nëpërmjet rrjete rrugësh kuadratike. Por si e ka kalaja jonë rrjetin rrugor të saj? Cilat janë parimet që udhëzojnë planifikimin e qytetit të lashtë?

Lagjia "Kala". Rrjeti rrugor niste nga hyrjet e fortifikimit duke u shpërndarë në një numër të dendur rrugësh të ngushta e të përthyera, shtruar me kalldrëm.[16] Qysh prej fillimit të realizimit të saj duke pasur parasysh ndryshimin e lartësisë së terrenit 40 m brenda rrethimit me mur guri të kalasë, zgjidhjen e komunikimit e ka arritur duke ndërtuar tre rrugë arterie kryesore (fig.4). Dy rrugë shtrihen brenda mureve rrethuese rrëzë tyre dhe një rrugë e ndanë kalanë pothuajse përgjysmë. Qëllimi i saj është të arrijë nëpërmjet një gjatësie sa më të shkurtër, por lehtësisht të komunikueshme, pra me pendencë, pjerrtësi të pranueshme, lartësinë më të lartë. Dhe kjo rrugë ka qenë qysh në periudhën e parë të ndërtimit të kalasë në periudhën antike, ngjitja me pendencë e kësaj rruge të dërgon në Akropol, te pjesa më e lartë e fortifikuar e një qyteti antik, i cili shërbente si vend strehimi në rast lufte dhe njëkohësisht si vend i shenjtë, ku gjendeshin tempuj kushtuar perëndive më të rëndësishme të qytetit. Fakt deri tani kemi gjurmën e një mozaiku ende të pa zbuluar plotësisht që mendojmë se ka zbukuruar dyshemenë e një bazilike paleokristiane të shek.V-VI në pikën më të lartë të Akropolit. Kjo është rruga me pendencë të kalueshme për lëvizjen e mjeteve (karrocat) në periudhën antike nga porta e parë e hyrjes së qytetit të fortifikuar deri në vendin më të lartë. Sipërfaqen e kalasë kjo rrugë e ndan në dy pjesë. Rruga degëzohet në dy orientime, lindore & perëndimore, të cilat qarkojnë truallin e pjerrët. Krijuesit kanë planifikuar, realizuar nga tre rrugë paralele të përshkallëzuara (tarraca) në gjithë gjatësinë e terenit të aksidentuar brenda këtyre dy hapësirave. Këto janë rrugët dytësore.

Fatkeqësisht në periudhën e fundit nga ndërhyrja pa kriter e kësaj rruge ju hoqën katër gurët e fundit origjinal të periudhës fillestare antike. Po kështu, kësaj rruge ju prish kalldrëmi (fig.5) dhe u shtrua duke iu improvizuar dhe zhdukur veprën autentike pjesën origjinale para hyrjes për në Akropol. Sot çuditërisht gurët e kalldrëmit të vjetër bëjnë roje në Akropol (fig.6, 7). Ne jemi të mendimit se kjo rrugë kryesore e kalimit nëpër lagjen "Kala" nën trasenë e saj origjinale ka vlera shumë të rëndësishme arkeologjike sepse ajo shpesh poshtë saj i është bashkëngjitur shkëmbit natyral dhe është një dokument i vlefshëm për punimet kërkimore për këtë qytet antik. Funksioni i rrugëve dytësore që lidhen me rrugët kryesore lehtëson lëvizjen e pranueshme e të qetë të banorëve. Përveç tyre kemi dhe rrugë të treta që përqafojnë trualle ndërtimi dhe që janë më të vështirë në lëvizje. Funksioni i tyre është lidhës në drejtim sa më të shkurtër zakonisht perpendikular brenda hapësirave të truallit midis rrugëve dytësore. Në rastin e orientimit lindor të kodrës janë ndërlidhës të rrugës kryesore me ato dytësore. Janë planifikuar dhe realizuar edhe raste të komunikimit të rrugëve të treta paralelisht me rrugët dytësore si pasojë e realizimit të arkitekturës së banesave. Pra, në qoftë se e studiojmë në hartë rrjetin rrugor të kalasë del më se e qartë se zgjidhja e lëvizjes së banorit në lidhje me banesën është bërë jashtëzakonisht funksionale, e lehtë për të arritur komunikim të lehtësuar në funksion të realitetit ambiental faktik (fig.8).

Një zgjidhje e tillë funksionale urbanistike ka sjellë që dhe realizimi i arkitekturës së banesave të jetë në funksion të orientimit të pjerrësisë se kodrës. Në lagjen kala ne kemi dy orientime kryesore të pamjeve të banesave njëra nga mali i Tomorrit nga lindja dhe tjetri nga Shpiragu perëndimi. Nuk ka qenë e mundur të orientoheshin në ndërtim banesat nga Jugu për shkak të vetë orientimit të sipërfaqes së kodrës. Pra, mund të themi qartësisht e bindshëm se, ata që kanë realizuar këto ndërtime në këtë sipërfaqe i kanë shfrytëzuar mundësitë e realizimit të banesave në mënyrë krijuese duke ja përshtatur ato terrenit, mundësive që lejon ai dhe duke shfrytëzuar në mënyrë mjaft të përshtatshme lëvizjen nëpër rrugica për të bërë komunikim me banesën, sipas rastit nga poshtë por edhe nga



Fig. 12



Fig. 11



Fig. 13



Fig. 14


Fig. 5


Fig. 6


Fig. 7


Fig. 8


Fig. 9


Fig. 10

sipër.

Parimet që udhëzojnë planifikimin e qytetit.

Megjithëse qyteti i Beratit është konsideruar vështirësisht i zgjidhshëm për të gjitha problemet që lidhen me këtë qytet duke arsyetuar mbi mundësinë që lejojnë gërmimet relativisht të kufizuara të bëra vetëm në zona të lira, ne do të mundohemi të japim mendimin tonë mbi disa parime që udhëzojnë planifikimin e qytetit (kalaja e Beratit). Zhvillimi i qytetit të Beratit në mesjetë dhe vazhdimësia e banimit të tij deri në ditët e sotme kanë lënë gjurmë mbi kuptimin dhe interpretimin e planifikimit të tij.

Përsa i përket trajtimit urbanistik të qendrave qytetare ilire mund të shënojmë se ai ka pasur disa kërkesa themelore, siç ishin: vendosja e qendrës së banuar në një terren jo të sheshtë, rrethimi i saj me mure, ndarja e territorit brenda mureve në tri pjesë: për banim, për veprimtarinë shoqërore dhe mbrojtjen; krijimi i unitetit të agorasë dhe kompleksëve të banimit etj.[17] Mënyra aktuale e planifikimit urban në qytetet e lashta përqafojë konceptin e variacionit në formë, si brenda traditave kulturore (p.sh. jo të gjitha qytetet romake janë planifikuar në të njëjtën mënyrë) dhe midis traditave. Psh., dy komplekset e lashta egjiptiane të banimit - Kahun dhe Deir el - Medina (fig.9) tregojnë shkallën e ndryshme dhe llojet e planifikimit, edhe pse të dyja ishin projektuar dhe ndërtuar nga agjentët e shtetit.[18] Ndërsa, për të gjitha qendrat qytetare ilire ishte karakteristike vendosja e vendbanimit në një terren të pjerrët, në faqet e kodrave, që rrethoheshin me mure për të krijuar një vend të mbrojtur për zhvillimet e jetës së qytetit. Kjo vendosje paraqiste vështirësi për krijimin e shesheve të nevojshme për ndërtimet private ose shoqërore, por gjeti zgjidhje përmes zbatimit të parimit të njohur që në parahistori, duke krijuar tarraca paralele me vijat rrushkulluese të kodrës. Tarracimi është një mënyrë e përgjithshme për krijimin e shesheve të ndërtimit në qendrat qytetare ilire[19] dhe një ndër parimet kryesore të planifikimit të qytetit.

Zhvillimi urbanistik i këtyre qendrave të banuara qytetare, është kushtëzuar ndjeshëm nga fortifikimi me mure rrethues. Praktikisht ky rrethim kufizonte qartë truallin brenda të cilit zhvillohej qendra e banuar, duke bërë që ngushtësia e terrenit të ishte faktor me rëndësi i dorës së parë në kompozimin urbanistik.[20]

Një tjetër parim i rëndësishëm në ndërtimet e qytetit, duke spikatur me volume dhe trajtimin arkitektonik, zinin ndërtimet e kultit, të cilat ngriheshin në trojet më të mira. Gjatë shek.XV në kalanë e Beratit veprimtaria ndërtimore, lidhet me ngritjen edhe të dy faltoreve islame (fig.10). Objektet e kultit si ndërtesa social-fetare, shërbyen jo vetëm si simbole të qartë të religjioneve, si ankorim për formën e qytetit, por simbolizonin edhe përqendrimin e shumicës sociale. Kjo vihet re në formulimin urbanistik të kalasë gjatë shekujve XVI-XIX (shih fig.11 në hartën e kalasë së Beratit vendosjen e kishave dhe vendeve të shenjta ku frekuentohen edhe sot).

Rritja demografike, shtimi i ndjeshëm i zejeve të ushtruara dhe ai i ritmeve të banimit dhe i atyre shoqërore në përgjithësi, karakterizojnë Beratin e shek.XVII.[21] Në gjendjen e sotme lagjja "Kala" i përket shekujve XVIII-XIX, përsa u takojnë shtëpive të banimit që e formojnë. Por çndodh me dy lagjet e tjera?

Lagjja "Mangalem (fig.12, 13) & Goricë (fig.14, 15)". Duke qenë njëra në shpatin e malit dhe tjetra të kodrës kanë pothuajse të njëjtën zgjidhje urbanistike. Ato përqafohen pothuajse njësoj me një rrugë parësore e cila nis në fillim të ndërtimeve të lagjes në rrëzë të kodrës dhe kalon pothuajse në formë harku duke fituar lartësi, duke arritur kuotën më te lartë në mes të lagjes dhe zbret në anën e kundërt të saj duke u bashkuar me rrugën kryesore që kalon në rrëzë të kodrës së lagjes. Lagjja Mangalem duke pasur shtrirje si në drejtimin lindor dhe jugor ka dy rrugë parësore përqafuese ku njëra përqafon anën lindore dhe tjetra anën jugore. Këto rrugë parësore që përqafojnë lagjen bëjnë shumë të lehtë komunikimin me banesat. Nga rruga në rrëzë lagjes dalin edhe rrugë dytësore që lidhen me rrugën që përqafon lagjen, pra ndanë të gjithë këtë terren në kuartalle banimi. Po ashtu edhe nga rruga që përqafon lagjen ka rrugë dytësore që ngjiten në lartësi të kodrës për të komunikuar me truallet e ndërtimit, por edhe një rrjet rrugësh të treta realizojnë mundësinë për tu lidhur me realizimin e banesave në kuota më të larta.

Duke përfunduar për zgjidhjen urbanistike të dy lagjeve të vendosura në terren rrëzë kodrave kemi zgjidhje të thjeshtë shumë funksionale, krijohet një rrjet rrugësh parësore të mbyllura të cilat lidhen dhe ndahen në zona banimi me rrugë dytësore, brenda saj pak të vështirë për lëvizje dhe një rrjet rrugësh të treta për lëvizjen jashtë rrjetit të mbyllur edhe ky i vështirë në lëvizje. Përsa i takon zgjidhjes së pamjeve të banesave në lagjen Mangalem ato kanë mundësinë e orientimit nga jugu dhe lindja ndërsa ato të lagjes Gorricë kanë mundësinë e orientimit veri - perëndimor.

Por si kanë qenë të ndërtuar shtëpitë në këtë qendër historike dhe si ka ndodhur evoluimi i tyre? Një pyetje pak e vështirë por jo e pa zgjidhshme. Duhet të themi që në fillim që gjurmët, pjesë dhe shtëpi më të vjetra ekzistojnë në lagjen Kala, Mangalem dhe më pak në lagjen Gorricë, por edhe në lagjet e tjera të qendrës historike. Një studim i mirëfilltë i tillë duhej të ishte bërë kur ne filluam punë në vitin 1966 po të kishim përgatitjen e sotme. Mua gjithmonë me ka bërë përshtypje zgjidhja me cilësim ***Monumente Kulture i kategorisë së parë*** i disa banesave në vitin 1961, që edhe sot janë ekzemplarë të vlefshëm të trashëgimisë arkitektonike të gjinisë së banesës. Nga hulumtimi kam gjetur se një arkitekt çekosllovak me moshë të thyer rreth 75 vjeç, i cili merrej me arkitekturën popullore të trashëguar në Çekosllovaki sëbashku me arkitektin tonë z. Gani Strazimiri, kanë ardhur, qëndruar dy herë nga rreth dy-tre muaj në Berat përpara se ai të shpallej qytet muze. Ata kanë parë, vrojtuar, studiuar, skicuar, fotografuar të gjithë banesat një e nga një, e më vonë i kanë shpallur monument kulture dhe sot ekzistojnë në listën e objekteve të shpalljes së Beratit qytet muze. Interesant është për mendimin tim se ata kanë zgjedhur ekzemplarët më të vlefshëm në drejtimin e zgjidhjes arkitektonike (dhe kjo mendoj se i dedikohet specialistit të trashëgimisë arkitektonike e popullore të Çekosllovakisë dhe ark. Gani Strazimirit). Nga një vrojtim i përgjithshëm duket sikur arkitektura e pamjes së banesave beratase sidomos pamja e lagjes Mangalem ka qenë realizuar gjithnjë kështu e pa ndryshuar me disa rreshta banesash në linjë pothuajse horizontale me shumë dritare. Siç e kemi thënë edhe më parë kjo fizionomi e pamjes se lagjeve muze dhe sidomos e lagjes Mangalem, por edhe lagjeve të tjera është realizuar rikonstruktuar, adaptuar dhe përforcuar pas tërmetit të vitit 1851, i cili shkatërroi një pjesë të ndërtimeve të vjetra dy katëshe prej guri në lagjet muze e sidomos në kala ku vdiqën dhe një numër ushtarësh. Ajo që i bëri përshtypje ndërtuesve dhe banorëve pas tërmetit ishte se shumë konstruksione të lehta prej muratur druri në katet e sipërme nuk u dëmtuan por qëndruan konstruktivisht. Atëherë kjo zgjidhje prej konstruksion druri, e cila kishte filluar të përdorej gjerësisht u përqafua në masë, sepse kishte disa përfitime:

Së pari, mund të zmadhohej sipërfaqja ndërtimore e katit të sipërm nëpërmjet daljes konstruktivisht jashtë mureve të gurit të katit përdhe me konstruksion druri, duke marrë zgjidhje, forma nga më të ndryshme, në funksion të shfrytëzimit të mundësive që lejonte kufijtë e pronës dhe rrugës. Fig.15 10

Së dyti, konstruksioni prej druri në katet e sipërme jashtë muraturës së gurit të katit përdhe lejonte fare thjeshtë ndërtimin e hapësirave të vazhdueshme drite të dritareve për faqen e ambjetit të sipërm të orientuar nga mundësitë që lejonte terreni.

Së treti, për banesat me çardak kollonata prej druri njëfishe apo dyfishe nuk pësojë shkatërrime për shkak të tërmetit dhe kjo lejonte mbyllje të thjeshtë të pamjes dhe krijimin e ambienteve me shumë dritare dhe korridoreve komunikues.

Së katërti dhe e fundit, moda e re e ndërtimit e cila kishte përparuar tashmë në trajtimin ornamentik modern të hapësirave të banimit, shumëllojshmëria e ambjenteve të banimit ishte e lehtë të realizohej me këtë ndërhyrje strukturore. Zgjidhja e re konstruktive lejonte shfrytëzimin e sipërfaqes ndërtimore në mënyrë krijuese, ishte më e lirë, me kosto më të ulët, dhe më e shpejtë në realizim sesa ndërtimi i muraturës me mur guri, apo mbushjeve të skeletit drurit me mur. Një vrojtim i thjeshtë i gurëve mbi portat e hyrjes për në banesë tregon se të gjithë rikonstruksionet janë pothuajse pas vitit 1851.

Nga kjo analizë e mësipërme del qartë se banesat janë të ndryshuara. Në lagjen Kala, një banesë, sot ka pamjen në formë sharre me tre dalje konsol. Kjo banesë po të vrojtohet, studiohet me imtësi kuptohet thjeshtë nga planimetria se ajo në fillim ka qenë një banesë e thjeshtë dykatëshe e realizuar komplet me muraturë guri në gjendje mjaft të mirë konstruktive dhe rreth saj ka qenë një ambient i rrethuar me mur të lartë ku brenda sipërfaqes së saj kishte depo, vend grumbullimi uji etj. Në vitin 18... pronari duke qenë në gjendje më të mirë ekonomike dhe për nevoja familjare e ka zhvilluar, mbuluar të gjithë sipërfaqen e pronës duke krijuar ambiente të rinj në katin e sipërm. Pamja e kësaj banese në kala është zgjidhur me konfiguracionin me tre dhëmbë sharre dhe të jep imazhin e një banese unike por ajo në të vërtetë është një adaptim, përshtatje dhe rikonstruksion duke shfrytëzuar banesën e vjetër dhe sipërfaqen e pronës.

Banesa më e madhe në lagjen Kala me kod K-042 Miti & Llazar Haxhistasa (fig.18) e cila sot është një realizim i rrallë i arkitekturës popullore që kalon për mendimin tonë kufijtë jo vetëm të atdheut tonë, ajo ka rëndësi të veçantë për arkitekturën ballkanike. Ajo në fillim ka qënë një banese dy katëshe me sterë poshtë saj, më vonë është përshtatur duke u rikonstruktuar shfrytëzuar si një krah i realizimit të banesës se madhe dhe duke u ngritur edhe një kat sipër saj...Akoma ka shumë banesa që duhet të konkludohen si kanë qenë në fazën fillestare të tyre. Banesa Xhymyrteka (fig.19, 20) me kod M- 035 sot duket se është ndërtuar qysh në fillim me këtë pamje me shumë dritare dhe me një shtrirje gjatësore. Nga zgjidhja planimetrike kupton që aty se kemi dy banesa të bashkuar në një pamje. Kur futesh brenda e kupton përnjëherë se aty ka ekzistuar realizuar një rrugicë e tretë e cila kishte si qëllim lidhjen e banorëve me banesat e ndërtuar në rreshtin prapa saj. Sot ajo rrugicë është pjesë e banesës e mbuluar me çati dhe e shfrytëzuar nga banesa në fjalë.

Raste të tilla të përshtatjes, rikonstruksionit, adaptimeve kanë pothuajse të gjitha banesat në tre lagjet dhe kjo është më se normale për këtë trashëgimi ndërtimore disa shekullore. E rëndësishme për ne është se të gjithë që perceptojnë këtë pamje direkte duhet të mendojnë se ajo nuk ka qenë gjithnjë me këtë zgjidhje arkitektonike, por ajo ka ndryshuar në funksion të shumë faktorëve, anës ekonomike, modës, nevojave, materialeve dhe shumë specifikave të tjera që arrijnë deri tek niveli i porositësit dhe aftësitë profesionale të ndërtuesit.


Fig. 15


Fig. 17


Fig. 19


Fig. 18


Fig. 16


Fig. 20

Shënime
1 Michael E. Smith, V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies, TPR, 80 (1) 2009, f.1
2 A.Baçe, A.Meksi, E.Riza, Berati historia dhe arkitektura, Tiranë, 1988, f.10
3 Gordon Childe, The bronze age, Cambridge at the university press, Edinburgh, 1930, f.81
4 Frano Prendi, Urbanizimi i Ilirisë së Jugut në dritën e të dhënave arkeologjike, "Studime historike" 3, 1972, Mihal Duri, Tiranë, 1972, f.81
5 Neritan Ceka, Fortifikimet parahistorike, "Monumentet" 1/1986, Mihal Duri, Tiranë, 1987, f.49
6 Neritan Ceka, Vendbanimet protourbane në Ilirinë e Jugut, "Iliria", 7-8, 1977-1978, f.255, 256
7 Hëna Spahiu, Qyteti iliro-arbëror i Beratit, Tiranë, 1990, f.21
8 A.Baçe, A.Meksi, E.Riza, Berati historia dhe arkitektura, "8 Nëntori", Tiranë, 1988, f.10,11
9 Frano Prendi, Urbanizimi i Ilirisë së Jugut në dritën e të dhënave arkeologjike, "Studime historike" 3, 1972, Mihal Duri, Tiranë, 1972, f.80
10 John Rich, The city in Late Antiquity, London and New York, 1992, f.18
11 Hëna Spahiu, Berati qyteti iliro-arbëror, Tiranë, 1990, f.116-121 dhe Gjurmë të mureve rrethuese & të ndërtesave të Kohës së vonë antike në kështjellën e Beratit, "ILIRIA" 2011, Tiranë, 2012, f.55-68
12 Emin Riza, Vështrim mbi urbanistikën e qytetit shqiptar (shek.XII-XX), "Monumentet" 14, 1977, Mihal Duri, Tiranë, 1978, f.47
13 Po aty, f.49
14 Po aty, f.51
15 Kingsley Davis, World Urbanism (Mar., 1955), American Journal of Sociology, Vol. 60, No. 5, The University of Chicago Press, f. 429-437
16 Emin Riza, Vështrim mbi urbanistikën e qytetit shqiptar (shek.XII-XX), "Monumentet" 14, 1977, Mihal Duri, Tiranë, 1978, f.48
17 Neritan Ceka, Myzafer Korkuti, Arkeologjia, shtëpi, Tiranë, 1998, f.264
18 Michael E. Smith, V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies, TPR, 80 (1) 2009, f.18
19 Neritan Ceka, Myzafer Korkuti, Arkeologjia, shtëpi, Tiranë, 1998, f.264
20 Emin Riza, Vështrim mbi urbanistikën e qytetit shqiptar (shek.XII-XX), "Monumentet" 14, 1977, Mihal Duri, Tiranë, 1978, f.49
21 A.Baçe, A.Meksi, E.Riza, Berati historia dhe arkitektura, "8 Nëntori", Tiranë, 1988, f.81